

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERUM

PARS II.

OPERA APOLOGICA

DE CIVITATE DEI CONTRA PAGANOS

LIBRI XXII

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

AD MARCELLINUM,

DE CIVITATE DEI,

CONTRA PAGANOS

LIBRI XXII.

LIBER XI¹.

INCIPIT OPERIS HUIUS PARS ALTERA, QUÆ EST DE DUARUM CIVITATUM, TERRENÆ ET CÆLESTIS, EXORTU, ET PROCURSU, AC DEBITIS FINIBUS. HOC PRIMUM LIBRO CIVITATUM EARUMDEM EXORDIA QUOMODO IN ANGELORUM BONORUM ET MALORUM DISCRETIONE PRÆCESSERINT, DEMONSTRAT AUGUSTINUS, EAQUE OCCASIONE AGIT DE CONSTITUTIONE MUNDI, QUÆ SACRIS LITTERIS IN PRINCIPIO LIBRI GENESEOS DESCRIBITUR.

CAPUT I.

De ea parte operis, qua duarum Civitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia et fines incipiunt demonstrari.

CIVITATEM Dei dicimus², cujus ea Scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed plane summæ dispositione providentiæ super omnes omnium gentium

¹ Scriptus anno Christi 416. aut 417. — ² Vide D. Guillon, tom. XXI, p. 251-254.

litteras, omnia sibi genera ingeniorum humanorum divina excellens auctoritate subiecit. Ibi quippe scriptum est : « Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei¹. » Et in alio Psalmo legitur : « Magnus Dominus, et laudabilis valde » in Civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, dilatans » exultationes universae terrae². » Et paulo post in eodem Psalmo : « Sicut audivimus, ita et vidimus, in Civitate Domini virtutum, in Civitate Dei nostri, Deus » fundavit eam in aeternum³. » Item in alio : « Fluminis impetus laetificat Civitatem Dei, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus, Deus in medio ejus non commovebitur⁴. » His atque hujusmodi testimoniis, quae omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quamdam Civitatem Dei, cujus cives esse concupiscimus illo amore, quem nobis illius Conditor inspiravit. Huic Conditori sanctae Civitatis, cives terrena Civitatis deos suos praeferebant, ignorantes eum esse Deum deorum, non deorum falsorum, hoc est, impiorum et superborum, qui ejus incommutabili omnibusque communi luce privati, et ob hoc ad quamdam egenam potestatem redacti, suas quodammodo privatas potentias consecrantur, honoresque divinos a deceptis subtilis quaerunt; sed deorum piorum atque sanctorum, qui potius se ipsos uni subdere quam multos sibi, potiusque Deum colere, quam pro Deo coli delectantur. Sed hujus sanctae Civitatis inimicis, decem superioribus libris, quantum potuimus, Domino et Rege nostro adjuvante, respondimus. Nunc vero quid a me jam expectetur agnoscens, meique non immemor debiti, de duarum Civitatum, terrena scilicet et caelestis, quas in hoc interim saeculo perplexas quodammodo diximus invicemque permixtas, exortu et excursu et

¹ Psal. LXXXVI, 3. — ² Id. XLVII, 2, 3. — ³ Id. XLVII, 9. — ⁴ Id. XLV, 5, 6.

debitis finibus, quantum valuero, disputare, ejus ipsius Domini et Regis nostri ubique opitulatione fretus aggrediar : primumque dicam quemadmodum exordia duarum istarum Civitatum in Angelorum diversitate praecesserint.

CAPUT II.

De cognoscendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum.

MAGNUM est et admodum rarum universam creaturam corpoream et incorpoream consideratam compertamque mutabilem intentione mentis excedere; atque ad incommutabilem Dei substantiam pervenire, et illic discere ex ipso, quod eunctam naturam quae non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliquam creaturam loquitur corporealem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem et audientem aëria spatia verberentur; neque per ejusmodi spiritalem, quae corporum similitudinibus figuratur, sicut in somniis vel quo alio tali modo : nam et sic velut corporis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur et velut interposito corporalium locorum intervallo; multum enim similia sunt talia visa corporibus : sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente, non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine caeteris, quibus homo constat, est melius, et quo ipse Deus solus est melior. Cum enim homo rectissime intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei; profecto ea sui parte est propinquior superiori Deo, qua su-

perat inferiores suas¹, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens, cui ratio et intelligentia naturaliter inest, vitiiis quibusdam tenebrosis et veteribus invalida est, non solum ad inhærendum fruendo, verum etiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque sanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei Filius, homine assumpto, non Deo consumpto, eandem constituit atque fundavit fidem, ut ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum. Hic est enim Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc et via. Quoniam si inter eum, qui tendit, et illud, quo tendit, via media est, spes est perveniendi: si autem desit, aut ignoretur qua eundum sit, quid prodest nosse quo eundum sit? Sola est autem adversus omnes errores via munitissima, ut idem ipse sit Deus et homo, quo itur Deus, qua itur homo.

CAPUT III.

De auctoritate canonice Scripturæ, divino Spiritu condite.

Hic prius per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ea sciri possunt testibus nobis

¹ *Supple, partes.*

quæ remota non sunt a sensibus nostris, sive interioribus, sive etiam exterioribus; unde et præsentia nuncupantur, quod ita ea dicimus esse præsensibus, sicut præ oculis quæ præsto sunt oculis: profecto ea quæ remota sunt a sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus a quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de cæteris, quæ ad suum quemque sensum corporis pertinent: ita de his, quæ animo ac mente sentiuntur, (quia et ipse rectissime dicitur sensus, unde et sententia vocabulum accepit), hoc est, de invisibilibus, quæ a nostro sensu interiore remota sunt, iis nos oportet credere, qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt, vel manentia contuentur.

CAPUT IV.

De conditione mundi, quod nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi postea voluerit, quod antea noluerit.

I. VISIBILITUM omnium maximus est mundus, invisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus, quam ipsi Deo. Ubi eum audivimus? Nusquam interim nos melius quam in Scripturis sanctis, ubi dixit Propheta ejus: « In principio fecit » Deus cœlum et terram¹. » Numquidnam ibi fuit iste Propheta, quando fecit Deus cœlum et terram? Non: sed ibi

¹ Gen 1, 1.

fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque Angeli Dei, qui semper vident faciem Patris¹, voluntatemque ejus quibus oportet annuntiant. Ex his unus erat iste Propheta, qui dixit et scripsit: « In principio fecit Deus cœlum et terram. » Qui tam idoneus testis est per quem Deo credendum sit, ut eodem Spiritu Dei, quo hæc sibi revelata cognovit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante prædixerit.

II. Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cœlum et terram, quæ antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum æternum sine ullo initio, et ideo nec a Deo factum videri volunt, nimis aversi sunt a veritate, et letali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate et mobilitate et visibilium omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus et factum se esse, et nonnisi a Deo ineffabiliter atque invisibiliter magno et ineffabiliter atque invisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat. Qui autem a Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut a fortuita temeritate defendere, ne subito illi venisse credatur in mentem, quod nunquam ante venisset facere mundum, et accidisse illi voluntatem novam, cum in nullo sit omnino mutabilis: sed non video quomodo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, maximeque in anima, quam si Deo cœternam esse contenderint, unde illi acciderit nova miseria, quæ nunquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternasse semper ejus miseriam et bea-

¹ Math. xviii, 10.

titudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper alternaturam; unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cum beata dicitur, in hoc utique non sit beata, si futuram suam miseriam et turpitudinem prævidet; si autem non prævidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione sit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per sæcula retro infinita cum beatitudine alternasse animæ miseriam putant, sed nunc jam de cætero cum fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilominus convincuntur nunquam eam fuisse vere beatam, sed deinceps esse incipere nova quadam nec fallaci beatitudine; ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid novi, et hoc magnum atque præclarum, quod nunquam retro per æternitatem accidisset. Cujus novitatis causam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt beatitudinis ejus auctorem; quod nefandæ impietatis est. Si autem dicent etiam ipsum novo consilio excogitasse, ut de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate monstrabunt? Porro si ex tempore creatam, sed nullo ulterius tempore perituram, tanquam numerum, habere initium sed non habere finem fatentur, et ideo semel expertam miseriam, si ab eis fuerit liberata, nunquam miseram postea futuram, non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate consilii Dei. Sic ergo credant et mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT V.

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatii ante mundum, quam nec de infinitis locorum.

DEINDE videndum est istis, qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, et tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc et non antea factus sit, quemadmodum quæri potest cur hic potius ubi est et non alibi. Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter cogitent extra mundum infinita spatia locorum, in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare Omnipotentem, nonne consequens erit, ut innumerabiles mundos cum Epicuro somniare cogantur; ea tantum differentia, quod eos ille fortuitis motibus atomorum gigni asserit et resolvi, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorum extra mundum circumquaque patentium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiunt, ulla causa posse dissolvi? Cum his enim agimus qui et Deum incorporeum, et omnium naturarum quæ non sunt quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt: alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere: maxime quod apud eos qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant, isti philosophos cæteros nobilitate atque auctoritate vicerunt, non ob aliud, nisi quia longo quidem intervallo, verumtamen reliquis propinquiores sunt veri-

tati. An forte substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed eam, sicut de Deo sentire digum est, fatentur incorporea præsentia ubique totam, a tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, et uno tantum, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco, in quo mundus est, occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cum igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen et loco suo determinatum, et operante Deo factum esse dicant: quod respondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere Deus cesset; hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessaverit. Et sicut non est consequens, ut fortuito potius quam ratione divina Deus, non alio, sed isto in quo est loco, mundum constituerit, cum pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito posset hic elegi, quamvis eandem divinam rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere: ita non est consequens, ut Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quam anteriore tempore condidit mundum, cum æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præterissent, nec fuisset aliqua differentia unde tempus tempori eligendo præponeretur. Quod si dicunt inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cum locus nullus sit propter mundum: respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cum nullum tempus sit ante mundum.

CAPUT VI.

Creationis mundi et temporum unum esse principium, nec aliud alio preveniri.

Si enim recte discernuntur æternitas et tempus, quod tempus sine aliqua mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret; cujus motionis et mutationis cum aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit, in brevioribus vel productionibus morarum intervallis tempus sequeretur? Cum igitur Deus, in cujus æternitate nulla est omnino mutatio, creator sit temporum et ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video; nisi dicatur ante mundum jam aliquam fuisse creaturam, cujus motibus tempora currerent. Porro si Litteræ sacræ maximeque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum et terram, ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, et post aliquod fit, et ante aliquod tempus; post id quod præteritum est, ante id quod futurum est: nullum autem posset esse præteritum; quia nulla erat creatura, cujus mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in ejus conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus mane et vespera nominan-

tur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimoque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cujusmodi sint, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quanto magis dicere?

CAPUT VII.

De qualitate primorum dierum, qui antequam sol fieret, vesperam et mane traduntur habuisse.

VIDEMUS quippe istos dies notos non habere vesperam nisi de solis occasu, nec mane nisi de solis exortu: illorum autem priores tres dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur¹. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam et tenebras Deus separasse narratur, et eandem lucem vocasse diem, tenebras autem noctem²: sed qualis illa sit lux, et quo alternante motu, qualemque vesperam et mane fecerit, remotum est a sensibus nostris; nec ita ut est, intelligi a nobis potest; quod tamen sine ulla hæsitacione credendum est. Aut enim aliqua lux corporea est, sive in superioribus mundi partibus longe a conspectibus nostris, sive unde sol postmodum accensus est: aut lucis nomine significata est sancta Civitas, in sanctis Angelis et spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: « Quæ sursum est Jerusalem, mater nostra » æterna in cælis³. » Ait quippe et alio loco: « Omnes enim » vos filii lucis estis, et filii diei; non sumus noctis neque » tenebrarum⁴. » Si tamen et vesperam diei hujus et mane

¹ Confer libros de Genesi ad lit. — ² Gen. 1, 5. — ³ Gal. 4, 26. — ⁴ 1 Thess. v, 5.

aliquatenus congruenter intelligere valeamus. Quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ Creatoris quodammodo vesperascit : itemque lucescit et mane fit, cum et ipsa refertur ad laudem dilectionemque Creatoris; nec in noctem vergitur, ubi non Creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique Scriptura cum illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabulum noctis. Non enim ait alicubi : « Facta est nox : » sed, « Facta est » vespera, et factum est mane dies unus¹. » Ita dies secundus, et cæteri. Cognitio quippe creaturæ in se ipsa decolorior est, ut ita dicam, quam cum in Dei Sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quam nox dici potest : quæ tamen, ut dixi, cum ad laudandum et amandum refertur Creatorem, recurrit in mane. Et hoc cum facit in cognitione sui ipsius, dies unus est : cum in cognitione firmamenti, quod inter aquas inferiores et superiores cælum appellatum est, dies secundus : cum in cognitione terræ ac maris omniumque gignentium, quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius : cum in cognitione luminarium majoris et minoris omniumque siderum, dies quartus : cum in cognitione omnium ex aquis animalium natatiliū atque volatiliū, dies quintus : cum in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipsius hominis, dies sextus.

¹ Gen. 1, 5.

CAPUT VIII.

Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requievit in septimo.

CUM vero in die septimo requiescit Deus ab omnibus operibus suis, et sanctificat eum; nequaquam est accipiendum pueriliter, tanquam Deus laboraverit operando, qui « Dixit, et facta sunt¹, » verbo intelligibili et sempiterno, non sonabili et temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum, qui requiescunt in Deo, sicut lætitia domus, lætitiā significat eorum, qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos facit. Quanto magis, si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, ut non solum eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur; sicut, theatra plaudunt, prata mugiant, cum in illis homines plaudant, in his boves mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur; sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiā, quos legentes efficit lætos. Convenientissime itaque cum Deum requiesvisse prophetica narrat auctoritas, significatur requies eorum, qui in illo requiescunt, et quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus, quibus loquitur, et propter quos utique conscripta est, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quæ in eis et per eos operatur Deus, si ad illum prius in ista vita per fidem quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim et sabbati vacatione ex præcepto legis in veteri Dei populo figuratum est, unde suo loco diligentius arbitror disserendum.

¹ P al. cxlviii, 5.

CAPUT IX

De Angelorum conditione quid secundum divina testimonia sentiendum sit.

NUNC, quoniam de sanctæ Civitatis exortu dicere institui, et prius quod ad sanctos Angelos attinet dicendum putavi, quæ hujus Civitatis et magna pars est, et eo beator, quod nunquam peregrinata, quæ hinc divina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente, explicare curabo. Ubi de mundi constitutione sacræ Litteræ loquuntur, non evidenter dicitur utrum vel quo ordine creati sint Angeli: sed si prætermisisti non sunt, vel cœli nomine, ubi dictum est: « In principio fecit Deus cœlum » et terram¹; » vel potius lucis hujus, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermisisti esse hinc existimo, quod scriptum est requievisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit², cum liber ipse ita sit exorsus, « In principio fecit Deus cœlum et terram: » ut ante cœlum et terram nihil aliud fecisse videatur. Cum ergo a cœlo et terra cœperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut Scriptura consequenter eloquitur, invisibilis et incomposita, nondumque luce facta, utique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quamdam terræ et aquæ indistinctam confusionem; ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est; deinde omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur; quomodo Angeli prætermisisterentur, tanquam non essent in operibus Dei, a quibus in die septimo requievit? Opus

¹ Gen. 1, 1. — ² Id. 11, 2.

autem Dei esse Angelos, hic quidem etsi non prætermisistum, non tamen evidenter expressum est: sed alibi hoc sancta Scriptura clarissima voce testatur. Nam et in hymno trium in camino virorum cum prædictum esset: « Bene » dicite omnia opera Domini Domino¹: » in executione eorumdem operum, etiam Angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in » excelsis. Laudate eum omnes Angeli ejus, laudate eum » omnes Virtutes ejus. Laudate eum sol et luna, laudate » eum omnes stellæ et lumen. Laudate eum cœli cœlorum, » et aquæ, quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini. » Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata » sunt.² » Etiam hic apertissime a Deo factos esse Angelos divinitus dictum est, cum eis inter cætera coelestia commemoratis, infertur ad omnia, « Ipse dixit, et facta sunt. » Quis porro audebit opinari, post omnia ista, quæ sex diebus enumerata sunt, Angelos factos. Sed et si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura paria auctoritatis, ubi Deus dicit: « Quando facta sunt sidera, » laudaverunt me voce magna omnes Angeli mei³. » Jam ergo erant Angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, et distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt; et produxit terra quidquid ei radicitus inhæret. Numquidnam secundo? Ne hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores et inferiores, cœlumque appellatum est; in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent Angeli, ipsi sunt lux illa, quæ diei nomen accepit, cujus unitas ut

¹ Dan. 111, 57. — ² Psal. cxlviii, 1-5. et xxxii, 9. — ³ Job. xxxviii, 7. juxta. lxx.